

Tézisfüzet

Kajtár Edvárd
2010.

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

Kajtár Edvárd

«In immolationis hora per vocem sacerdotis coelos aperti sunt»

*A pap és az eucharisztia kapcsolata a misében
a IX. század legjelentősebb misekommentárjai szerint*

Thesis ad doctorandum in Sacra Theologia

Moderátor: Dr. Kuminetz Géza

BUDAPEST

2010

1. A pap a karoling világban

Nagy Károly 768-ban apja, Kis Pipin örökébe lép a frank trónon, és ezzel Európa történetében egy új politikai és kulturális paradigma jelenik meg, amely egyfelől a görög-római hagyományokat kívánja felújítani és folytatni, másfelől egy egészen új szellemi idea mentén szerveződik. Az ókori hagyományoknak az új szellemi kontextusba ültetése miatt e kort „karoling reneszánsz” névvel illetik; e korszak szellemi kihívásai az Egyházat is megszólítják, ez a művészettörténeti jelentőségén túl különösképpen a klérus illetve a szerzetesség életére lesz jelentős kihatással.

Nagy Károly politikai hivatástudatát vallási, hitbéli dimenziókra is ágyazta. Számára a frank domínium, s az ebből születő Szent Német-Római Császárság az Egyházhoz hasonlóan, azzal bensőséges egységben evangéliumi küldetéssel is bír: mindkettő Isten Országának (*Regnum Dei*) evilági kibontakozását szolgálja, az Egyház a tanítás és a megszentelés szolgálatával, az állam pedig adminisztratív és jogi eszközökkel.

A világi és a kegyelmi hatalmak ezen egysége a papokra sajátos feladatokat ró: a pap, elsősorban az Egyház embere, de feladatának ellátásában, illetve jogainak és kötelességeinek gyakorlásában óhatatlanul állami feladatokat is ellát: pl. a tizedfizetés állami regisztrációja, vagy az eretnekek és okkult tevékenységeket folytatatók kiszűrésének szükségessége a társadalmi rend érdekében.

A karoling időszak oklevelei, zsinati és szinódusi joggyűjteményei részletesen szabályozzák a papok jogait, feladatait, gyakorlati, és spirituális és intellektuális felkészültségét. Károly negyvenhat évnyi uralkodásának idejéből (768-814) 16 ilyen joggyűjteményt maradt fenn,

ezekből 341 kánon vonatkozik a papság életére (a püspökök és a szerzetesek, valamint az ún. kisebb rendek kivételével). E kánonokat feldolgozva a következő kategóriákat állíthatjuk fel a papokkal kapcsolatosan:

- a pap és a társadalom viszonya;
- a pap és az egyházi hatóságok kapcsolata;
- a pap jogai és kötelességei a hívekkel;
- a pap spiritualitása és magánélete;
- szellemi felkészültsége valamint a papszenteléshez szükséges feltételek rendszere.

2. A karoling liturgikus reform

A karoling birodalom belső rendjének megszilárdításához Károly impériumának etnikai, kulturális és kultikus sokszínűségét uniformizálni, egységesíteni akarta. Az evidens politikai intenciókon túl az uralkodó kapcsolata Róma püspökével sajátosan spirituális jellegű is volt. Károly hitében is elfogadta, hogy a pápa az igaz hit egységének és tisztaságának őrzője és garanciája, ezért a pápának a hithez való viszonya számára azt a kultikus alapot szolgáltatta, amely a károlyi egységesítő törekvések alapja lehetett. A pápai udvar liturgiájának platformján, Károly utasítására és felügyeletével a kor egyik gényusa, a york-i bencés szerzetes, Alkuin (+804), és az ő, főleg rendtársaiból szervezett munkacsoportja elkezdte a kontinentális Európa liturgikus családjainak romanizációját.

A VIII. századi Nyugat-Európában a következő liturgikus hagyományok éltek:

- az ambrózián liturgia Milánóban és annak környékén;

- a gallikán liturgia a mai Franciaország területén;
- az Appennin-félsziget kis itáliai liturgiái, melyek közül a legjelentősebbek Benevento és Aquileia liturgiái;
- az ún. kelta liturgia a brit szigeteken és a kontinensen, a kelta szerzetesi központok körüli missziók területén (pl. a mai Piacenza melletti Bobbio liturgiája és sajátos spirituális hagyományai);
- a hispán-mozarab liturgia az Ibériai-félszigeten, illetve a mai Portugália területén az ún. braga-i liturgia.

I. Adorján pápa (+795) az uralkodó kérésére elküldi neki az általa használt *sacramentariumot* (*Sacramentarium Gregoriano-Hadrianeum*), mely a reformok, vagyis az újítások, alakítások alapja lesz. A változások (a Rómából kapott szövegek és rítusok megtisztítása, átalakítása, újak szerkesztése) a liturgikus élet egészét érintik: a szentségi cselekmények liturgiája, az olvasmányrend illetve az ahhoz használt Biblia-szövegek gondozása, a heortológia (ünneprend), a zsoltosma, az egyházi éneklés rendje és szövegei-dallamai stb. A reformátorok alapintenciója a helyi liturgiák átítatása a római liturgia világával; a műveletük eredménye viszont egy germanizált és „gallikanizált” római rítus lett, sok-sok helyi variánssal. A Károly és egyházi munkatársai által „megálmodott” egységesülés valójában csak a hétszáz-nyolcszáz évvel későbbi tridentin liturgikus reformmal fog megvalósulni, s akkor sem maradéktalanul.

3. A karoling liturgikus reform miserítusa

A római hagyományú eucharisztia-ünneplés már a karolingok előtt is hatással volt az Alpokon túli egyházi közösségek miséjére. A pápai irányítású missziók, valamint a Szent Városba érkező egyházi küldöttségek és a zarándokok által hosszú ideje zajlott már a római szokások „exportja”, másolása. Michel Andrieu 1931 és 1951 között publikálta azokat a kora-középkori nyugat-európai rituálékat (szám szerint ötvenet), melyek pont a római hatás miatt az *ordines romani* nevet viselik, de amelyek közül csak talán a 25 % bír kimutatható római eredettel. E sorozat első szövege, a VII-VIII. századok fordulóján keletkezett *Ordo Romanus I*, a legősibb, sajátosan római, és teljesnek mondható miseleírás óriási tekintéllyel bírt az ultramontán közösségekben, ezért e rituálé, illetve annak számtalan variánsa alapján alakul ki a nyugat-európai „római” mise miserendje (*ordo misse*), mindmáig használt „gerince”.

E miserend néhány jellemzője:

- a cselekmény „főszereplője” egyre inkább a pap, és csak ő, még akkor is, ha vannak, főleg klerikus (!), segítői;
- a nép aktivitása a felajánlási körmentre szorul vissza, amely gesztus lassan eltűnik a miséből;
- a misében megszorodnak a gesztusok, cselekmények, míg a szövegek száma csak az ekkor megjelenő ún. papi apológiákkal növekszik.

A papi apológiák a klerikalizálódó mise jelenségének legsajátosabb megvalósulási formái. Hosszabb-rövidebb bűnbánati jellegű imák ezek, melyek által a pap tudatosítja magában, hogy a Szentháromság előtt áll, a felséges Isten színe előtt végzi szolgálatát, s ezért megrendülten

imádkozik – a mise számos pontján – azért, hogy alkalmas legyen a szent cselekmény végzésére, illetve Isten szolgálata mellett őt magát is fogadja el. Az eucharisztikus lelkiesség ezen vonása sajátosan fogja jellemezni a középkor emberét.

4. Az *expositio missae* műfaj születése, és az első allegorikus misemagyarázatok

Az első keresztény évezred teológiai gondolkodása szinte mindenben a patrisztika korának nagyjait követi. A karoling kor egyházi gondolkodói sem tesznek mást traktátusaikban, mint hogy átírják, továbbgondolják a maguk nézőpontja és szellemi kihívásai szerint az egyházatyák felismeréseit. A patrisztikára jellemző tipológikus Biblia-magyarázat hermeneutikája sajátosan ötvöződik a karoling időszakban újra felfedezett ókori klasszikus kultúrával, s e kettő együttese adja a kor teológiai gondolkodására jellemző allegorikus magyarázatok létrejöttét. E szellemiség megjelenik a szakramentális teológiában is, ennek legnyilvánvalóbb formája az *expositio missae* – a mise allegorikus magyarázata.

Új teológiai műfaj születik, mely egészen a XX. századig jelen van a liturgikus teológiában, olyannyira, hogy a karoling kor misemagyarázatai sokszor tartalmilag is befolyásolják a későbbi *expositio*-k anyagát. A VIII-IX. század öt legjelentősebb kommentátora és kommentárjaik:

- Metz-i Amalarius (775-850): *De ecclesiasticis officiis libri quatuor.*

- Lyoni Florus (779-860): *De expositione missae.*

- Rabanus Maurus (784-856): *De clericorum institutione ad Heistulphum archiepiscopum libri tres.*

- Auxerre-i Remigius (841-908): *De celebratione missae et ejus significatione.*

- Walafrid Strabo (808-849): *De ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis quarundam in observationibus ecclesiasticis rerum.*

5. Az öt kommentárunk miserendje

A disszertációban vizsgált öt kommentár alapján kijelenthető, hogy nem lehet a misét, vagy bármely más liturgikus cselekményt magyarázni, a konkrét rituális szerkezettől, jelen esetünkben az *ordo missae*-től elvonatkoztatva. Ebből is látszik, hogy az allegorikus magyarázat nem szabad képi asszociációk rendszere a misével kapcsolatosan, hanem egy teológiailag és hermeneutikailag is korrekt módszer.

Kommentátoraink figyelme az *expositio* során jobbra a miserítus gesztus-állományára összpontosul. A mise állandó részeinél jelentős részben idézik annak szövegeit is, így kellő pontossággal össze lehet állítani műveikből a mise liturgiájának teljes színopszisztát.

A magyarázók hallatlan szellemi bázist használnak fel művükhöz. Az öt kommentár hivatkozási tekintélyeit csoportosítva a következő egységeket különíthetjük el: biblikus forráskezelés, kimutatható liturgikus források (rituálék, szövegek), az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai (pápai, illetve zsinati és szinódusi rendelkezések), egyházi írók (a patrisztika és a kortárs teológiai irodalomból). Elgondolkodtató a katalogizálás eredményeként

összeállítható statisztika némely adata: az öt mű összesen 846 biblikus idézetet vagy utalást tartalmaz, 17 magiszteriális szöveget használnak fel és 18 egyházi író idéznek.

6. A pap és az eucharisztia egzisztenciális kapcsolata allegorikus és spirituális olvasatban

A disszertáció utolsó fejezetében a pap eucharisztikus egzisztenciájának kérdése három úton kerül bemutatásra: a) a pap és az áldozat egysége; b) a papi liturgikus ruházat magyarázatának erkölcsi konklúziói; c) az ünneplés liturgikus tere, mint *orbis eucharisticus*, és a pap viszonya.

a) Az öt kommentárból a következő, a pap és az áldozat kapcsolatára vonatkozó témákat különíthetjük el:

- a pap mint *mediator cum Christo coram Deo Patri*;
- a papi mediáció mint közbenjárás;
- a pap mint „*vice Christi*”;
- a pap az áldozatbemutatásban „*discipulus Christi*”;
- az áldozatból a pap a békét hozza el az Egyháznak;
- a pap és az egész Egyház egysége az áldozatbemutatásban;
- az áldozatbemutatás, mint a pap lelkipásztori szolgálatának forrása.

b) A papi ruházat allegóriájának feltárásában a legfontosabb felismerés az eltérő „ruházati szabályzat” az egyes kommentárok között. Amalarius, Rabanus és Walafriid magyarázza a ruhák jelezte papi erkölcsiséget, de az általuk felsorolt ruhák között nincs mindenben átfedés:

Ruha	Amalarius	Rabanus	Walafrid
Amictus	☞	Superhumerale néven	-
Alba	☞	Poderum vagy tunica linea	☞
Casula	☞	☞	☞
Stola	☞	☞	Orarium néven
Dalmatica	☞	☞	☞
Tunica	☞	-	☞
Pallio archiepiscopi	☞	☞	☞
Sudarium	☞	-	-
Sandalium	☞	☞	☞
Cingulum	-	☞	☞
Mappula	-	Phanon vagy mappula/mantilla	☞

c) Az *orbis eucharisticus*, vagyis az „eucharisztikus világ” középpontjában a keresztre feszített Krisztus és a pap áll, Krisztus eucharisztikus áldozata által ők teljesen egyek. Az eucharisztikus ünneplés terének szíve, tehát a pap személye. Ezen egység és centralitás legkifejezőbb elemei, témái: a kehely és a hozzá kapcsolódó gesztusok, valamint a kónszekráció szavai, melyek által, Auxerre-i Remigius szavai szerint: „*in immolationis hora per vocem sacerdotis coelos aperti sunt*”.